

Jan Sokol
Moc, peníze
a právo

ESEJ O SPOLEČNOSTI
A JEJÍCH INSTITUCÍCH

VYŠEHRAĐ

Copyright © Jan Sokol, 2015

ISBN 978-80-7429-638-3

OBSAH

PŘEDMLUVA	9
I. MOC	17
1. Člověk ve společnosti	17
2. Moc, svoboda a násilí	25
3. Společenská moc (panství)	40
4. Směna a majetek	56
Moc – shrnutí	67
II. PENÍZE	69
5. Směna a trh	69
6. Peníze a cena	78
Peníze	83
7. Úspory a kapitál	91
8. Banky a cenné papíry	100
9. Ekonomie jako věda	111
10. Ekonomické teorie	121
11. Veřejné finance	128
12. Společnost řízená penězi	137
Peníze – shrnutí	149

	III. PRÁVO	151
13.	Právo a společnost	151
14.	Od pomsty k trestu, k soudu a zákonu.	160
15.	Zákon a kodex.	171
	Zákon Mojžíšův (Tóra)	173
	Zákoník Manuův	175
	Zákoník Chammurapiho.	177
	Zákon Dvanácti desek	181
16.	Na cestě k systému – římské právo	184
17.	Středověké právo a filosofie	194
18.	Humanismus a suverenita člověka	208
19.	Klasická filosofie práva: Kant a Hegel	220
20.	Právní teorie	238
	Spravedlnost, účinnost, jistota	239
	Co je právo?	246
21.	Právo jako systém	251
	Proč právo platí?	251
	Rozdělení práva.	253
	Uplatňování práva.	256
	Meze práva	262
22.	Lidská práva	265
	Právo – shrnutí	278
	Poděkování	280
	Literatura	281
	Slovníky	281
	Hlavní internetové zdroje	282
	Ostatní	282
	Rejstřík	292

PŘEDMLUVA

Porozumět tomu, co jest, to je úloha filosofie.

G. W. F. Hegel, *Základy filosofie práva*

Když se Alberta Einsteina ptali, co je ta nejzáhadnější věc na světě, řekl prý, že daně. Ať už to myslel vážně, nebo jako vtip, rozhodně s tímto názorem nebyl sám. Nejenom daním, ale právě tak i fungování moci, bank, povaze peněz, korupce nebo lidských práv není snadné rozumět. Přitom jsou to věci, s nimiž se denně setkáváme a s nimiž jsme se sice naučili lépe nebo hůře zacházet, jejich funkce a vzájemné souvislosti nám však často unikají. Pochopení jejich souvislostí je o to těžší, že se jimi zabývá celá řada společenských věd, které ovšem zpravidla vidí a studují jen určitou stránku nebo část. Přitom se právě provoz moderních velmi složitých společností stále víc opírá o instituce vlády a panství, majetku a peněz, práva a závazků.

Tato knížka je pokusem o souvislý filosofický či antropologický výklad několika hlavních společenských institucí v jejich funkčních souvislostech. Bude tedy čerpat z celé řady odborných disciplín, od etologie přes ekonomii po právní vědu a historii, chce však jejich výsledky uvést do souvislostí a propojit tak do celkového obrazu, který je podmínkou pro pochopení. Po jejím přečtení se čtenář jistě nestane odborníkem v žádné z nich, měl by však získat nový a hlubší náhled do toho, jak právě současné společnosti vlastně fungují, případně odkud se berou některé jejich problémy. Je jenom zdánlivý paradox, že pro pochopení současných institucí se

budeme často obracet do minulosti, ke společností jednodušším a tedy průhlednějším, kde jsou hlavní funkční souvislosti daleko lépe patrné.

* * *

„Kdo však nemůže žít ve společenství nebo je ve své soběstačnosti nepotřebuje, není částí obce, ale je buďto divoké zvíře, anebo bůh.“¹ Toto nečekaně kategorické tvrzení autora, který obvykle nepřehání, naznačuje důležitou skutečnost, která novověkému myšlení o člověku často uniká. Záměr tohoto myšlení lze shrnout slavným Kantovým výměrem filosofie jako tří otázek: „Co mohu vědět? Co mám činit? V co smím doufat?“² jež nakonec ústí do jediné: „Co je člověk?“ Tento Kantův program filosofie jako antropologie rozhodně není reduktivní tak, jak mu rozuměli a rozumějí mnozí z jeho následovníků. Výslovně zahrnuje jak oblast poznání a vědění, tak oblast hodnocení a rozlišování mezi dobrým a zlým, a dokonce i oblast naděje a očekávání nového. Teprve tyto tři oblasti dohromady a jim odpovídající tři slovesa – vědět, činit a doufat – pokrývají či vystihují podle Kanta bytí člověka.

Hned na první pohled je zřejmé, že takto shrnutý program filosofie jako antropologie téměř nemá meze, anebo že je přinejmenším nelze dohlédnout. Třetí ze svých otázek se už Kant sám fakticky vzdal a ani ve svých vidinách – třeba světové vlády a míru – nemluví o naději, nýbrž zdůrazňuje spíš jejich „kontrafaktickou“ utopičnost.³ Devatenácté století se pak omezilo na descartovský program jistého vědění, v němž ovšem nově objevilo i praktičtější otázky „co dokážu udělat“ a „co z toho budu mít“, jež s takovým úspěchem odkázalo technice století dvacátého. Výslovným požadavkem hodnotové neutrality rozvázal Max Weber těmto účinným vědám ruce,

¹ Aristotelés, *Pol.* 1253a27.

² Kant, *Kritik der reinen Vernunft*, A 805

³ Kant, *Metaphysik der Sitten*, AA VI,350. – Kant rozlišuje mezi tím, co jest, a tím, co má být (*sein* versus *sollen*). Toto rozlišení je tedy výrazně hodnotící: „co má být“ je jednoznačně dobré, správné, a tomu se současné společenské vědy snaží vyhnout. Německý sociolog Niklas Luhmann proto zavedl pojem „kontrafaktický“, který nehodnotí, nýbrž zdůrazňuje, že se nejedná o popis skutečnosti, nýbrž naopak o normativní rozvrh, k němuž se člověk hlásí bez ohledu na to, zda se jím druzí a společnost skutečně řídí. K tomu se budeme častěji vracet, zejména v souvislosti s právem.

aby se pustily do vytěžování světa včetně člověka samého. „Vědění“ pak už znamená jen vědění účinné, legitimované svým podílem na ovládnutí skutečnosti a nakonec snad už jen na růstu HDP.

Značná část filosofie dvacátého století se proti tomuto vývoji postavila a snažila se trvat na Kantově programu poznání člověka jakožto porozumění smyslu. Neodolatelné nutkání omezit se na první z Kantových otázek se v ní ovšem projevilo jinak: jako výlučné soustředění na „podmínky poznání“, na zkoumání vlastních předpokladů každého poznání. Tím si vydělila samostatnou oblast bádání a vůči vědám zaujala zbytečně polemický, obranářský postoj.⁴ Pokud si třetí otázku vůbec položila, rychle si na ni odpověděla, že žádné doufání nemá smysl: člověk je přece „odsouzenec“ a před sebou má pouze smrt. Její anglosaská větev přijala vědeckou představu „faktu“, přihlásila se k Humeovu axiomu, že z „jest“ nemůže plynout žádné „máš“, a opačné stanovisko prohlásila za „naturalistický klam“. Ovšem na rozdíl od kontinentální filosofie, která se etickým otázkám stydlivě vyhýbala, anglosaská tradice je sice oddělila, ale nikdy zcela neopustila. Nepřijala také kontinentální štítivost vůči výsledkům vědy, a i když ze svých hubebných východisek filosofického zkoumání výroků mnoho nevydolovala, nedostala se vůči vědám do nepřátelské izolace.

Husserlův pokus ustavit filosofii jako přísnou vědu o fenoménech přinesl bohaté výsledky pro hlubší rozumění člověku a jeho vztahu ke světu, jeho původní záměr se ale nezdařil: vědy totiž žádnou zakládající fenomenologii nepotřebovaly.⁵ K opačné strategii obrany vůči vědám se přiklonil Martin Heidegger: odmítl rozvíjet filosofii jako jednu z věd, byť zakládající, a obrátil pozornost k otázce po bytí, která je mimo obzor každého jednotlivého vědění o něčem, tedy i mimo obzor věd. V polemickém postoji vůči tomuto

⁴ To se týká i Husserlovy *Krize evropských věd* (Příl. II, str. 382), která vytýká vědám, že jsou vědami, a nikoli „větvelemi jediné filosofie“, hledající „nepodmíněné absolutní pravdy“. Moderní vědy přitom už dávno musely opustit neurčitý „svět našeho života“ a běžné zkušenosti a obrátit se k jeho zjednodušeným modelům – čili řečeno s Husserlem „stát se zbytkovým pojmem“ –, protože jim umožnily přesná měření (*Krize evropských věd*, str. 304) a tím založily jejich účinnost. „Krize“ je tak v Husserlově líčení vlastně krizí filosofie, nicméně vytýká jí vědám, které se od ní oddělily. Náprava potom nemůže znamenat, že by se vědy vrátily ke Galileovi a Platónovi (což je třeba pro biologii zcela vyloučeno), nýbrž jen to, že je filosofie začne brát vážně a pokusí se hledat smysl i na základě jejich výsledků.

⁵ Až na vzácné výjimky – např. v matematice (Petr Vopěnka), v sociologii (Alfred Schutz, Thomas Luckmann) nebo v psychologii (Medard Boss).

vědění postavil ovšem svoji filosofii zcela na základě vnitřní zkušenosti člověka, jež se pak jemu samému i jeho následovníkům ukázala jako nedostatečná. Pozdější Heideggerův „obrat“ k básnictví a mýtu vydal sice pozoruhodné květy, těžko se však na ně navazuje: básnická řeč je z povahy věci kategorická a nepřipouští argument či diskusi, a připouští tedy jen různé interpretace.

Jiná linie evropské filosofie si však začala uvědomovat nedostatečnost Kantovy otázky: člověk „je“ tak, že žije, že vede svůj život, a to podstatně ve vztazích. To Kant sám dobře věděl, nicméně své tři otázky formuloval v první osobě singuláru, který pro odpovědi na ně nestačí. Tak řeč je jistě způsob rozumění světu, je to však fenomén společenský a komunikativní. Buber si všiml, že druhá osoba je v jistém smyslu základnější než první – což ostatně potvrdila i vývojová psychologie. Význam Druhého jako Tváře vyzvedl ještě radikálněji Lévinas, který také pochopil, že druhá Kantova otázka je základnější než ta první. Nicméně i u něho se vztah chápe snad až příliš výlučně jako intimní a nesymetrický vztah ve dvou, což s sebou nese různé nesnáze.

Předně je tento vztah z povahy věci výlučný, týká se jen mne a tebe, a je tedy pro výklad „zvenčí“ obtížně přístupný. Za druhé silně privileguje člověka jako protější pól a filosofii tak udržuje v novověkém omezení na to, co je specificky lidské, co je „uvnitř“ lidského vědomí. Protějškem takového vztahu může být navíc jen člověk dospělý, takže pro lidský vývoj, nebo dokonce svět dítěte tu není místo. Ze „setkání s Tváří“ lze jistě odvodit důležité etické náhledy, toto setkání samo se však musí přijmout jako axiom a zdaleka ještě nevytváří lidskou společnost, kterou naopak musí už předpokládat – například ve fenoménu řeči. Na rozdíl od Heideggera sice Lévinas s vědami nepolemizuje, nikde se s nimi však nesetkává a jeho myšlení je vůči nim mimoběžné. Proto také v otázkách lidské společnosti – například v otázce spravedlnosti vůči třetímu – opakovaně odkazuje na „Řeky“.⁶

Útokům pozitivistické vědy se tak filosofie sice ubránila, ne však beze ztrát. Opakovaně podléhala a podléhá pokušení stát se také jednou ze speciálních věd,⁷ vymezit si a bránit vlastní teritorium a ignorovat, co se děje kolem. V této snaze se až příliš soustředí-

⁶ Tj. na tradici filosofického a právního myšlení o obci, o organizovaném společenství, vycházející z řecké a latinské antiky.

⁷ Například jakožto dějiny filosofie: jako se geologie zabývá horninami, zabývá se filosofie různými filosofy.

la na oblast vnitřní zkušenosti, reflexe a sebereflexe dospělého individualizovaného člověka, čímž se vzdala slova tam, kde by jí bylo nejvíc potřeba. Odmítnutí komunikace s vědami se jí vymstilo tím, že si až příliš ochotně vytvářela samostatné školy a esoterické jazyky, kterým druzí nemohou rozumět, až ztratila potřebu komunikovat, diskutovat a argumentovat i uvnitř sebe samé, mezi těmito školami.

Budoucnost filosofie spočívá po mém soudu v tom, že odmítne pokoušení stát se také jednou ze speciálních věd a zařadit si tak „své malé pohodlí“ (Nietzsche), do něhož jí nikdo nevidí, a vymezit si vlastní teritorium a metodu, místo aby se starala o porozumění a smysl ve všem, o čem se vůbec dá v próze hovořit. Jen tak se totiž může vrátit ke svému původnímu poslání pokoušet se sbírat zrnka smyslu a snad i moudrosti v době, která pro neslýchané množství možností neví, co s nimi. Musí tak zajisté i nadále snažet posměšné poznámky o své neužitečnosti, neschopnosti a nevědeckosti, může se však také těšit ze své úžasné svobody a z toho, že není ničím jiným než sama sebou – hledáním moudrosti.

Program otevření komunikace s vědami a vědou, opuštění skořápek filosofických škol a přijetí běžných pravidel otevřené racionální diskuse je tak nutným důsledkem Heideggerova náhledu, že filosofie vědou není. Právě proto si může klást tak prosté a bezbřehé otázky, jaké kladou malé děti, jaké si kladl Sókratés nebo Kant, a vstupovat do rozhovoru právě s nimi. Pokusil jsem se naznačit, že Kantovu shrnující otázku „Co je člověk?“ – jakkoli je téměř nekonečná – musíme ještě rozšířit, a to právě tak, jak ukazuje citát z Aristotela, jímž jsme začali. Člověk je bytostně společenský živočich a je asi spíš možné porozumět mu z jeho společenských vztahů než obráceně.

To je také program této knížky, která navazuje na pokus o filozoficko-antropologický výklad lidské osoby⁸ a chce ukázat povahu společenských (tj. nikoli ryze osobních a intimních) vztahů a jejich institucionalizace. Z velkého bohatství různých stránek lidské existence, které svým přesahem tvoří společnost, jsem vybral dva základní fenomény moci a práva jako jejího společenského regulativu. Představa moci úzce souvisí se slovesem „mohu“, a budeme

⁸ Sokol, *Filozofická antropologie. Člověk jako osoba*. Z předchozích knih, kde jsem se také pokoušel o něco podobného, zmiňuji *Čas a rytmus*, *Člověk a náboženství* nebo *Etika, život, instituce*, věnované ovšem jiným oblastem.

ji tedy v souladu s M. Weberem chápat jako schopnost prosadit svoji vůli, případně i proti odporu druhých, to znamená jako druhou stránku aktivní lidské svobody. Z moci vzniká na jedné straně majetek jako podmínka a prostor konkrétní svobody, na druhé straně panství⁹ jako způsob kumulace, thesaurizace a organizace sdružené moci více lidí, to jest také mocí nad lidmi.

Vznik panství si ukážeme na příkladu „klovacího řádu“ společenských živočichů, na němž bude také patrný směr a účel dalšího vývoje: omezování bezprostředně ohrožujícího násilí. Kumulovaná moc panství si pak vyžádala různé techniky distribuce moci, o nichž se stručně zmíníme. Nenásilným prostředkem moci jako prosazování vlastní vůle se tak stává majetek, například v podobě daru. V další části se tedy budeme věnovat hlavním hospodářským institucím, zejména daru, směně, trhu a peněžům. Rozбором podmínek fungování trhu a peněžního hospodářství ukážeme důležitý „paradox peněz“: jednou z podmínek fungování peněz je skutečnost, že některé věci a služby nesmí být za peníze ke koupi. Trh a peníze, jež významně rozšiřují praktickou lidskou svobodu, přirozeně vyžadují jistou úroveň společensky zaručeného bezpečí osoby i majetku, jinými slovy vyžadují společnost s fungujícím právem. Tomu pak bude věnována poslední část knihy, která představí vývoj hlavních právních institutů a myšlenek, pokusí se je filosoficky založit a dovést až ke konceptu univerzálních lidských práv.

Nemusím jistě dodávat, že výklad v tomto rozsahu musí být silně zjednodušený a jen „z ptáčích perspektiv“. Žádnou z oblastí, o nichž chci mluvit, nemůže plošně pokrýt a nemůže ani sledovat odbornou diskusi o jednotlivých otázkách. Odborníka, který tu jistě najde věci, s nimiž nemůže souhlasit, mohu jen požádat o shovívavost: z toho, co bylo řečeno, už plyne, že si nárok na vědeckou přesnost dělat nemohu ani nechci; musel bych se totiž až příliš často zdržet úsudku. Můj výklad se ale obrací především k neodborníkům, k lidem, kteří hledají celkový rámec pro pochopení, celkový smysl. Pokud budu hovořit o jednotlivostech, budou to vždy spíš příklady, Weberovy „ideální typy“.

Ochotně uznávám, že tento záměr daleko přesahuje moje schopnosti i síly. Před rokem 1989 by mě sotva nenapadlo, že se těmito tématy budu někdy zabývat. Mezitím se však pronikavě změnilo

⁹ Pojmy „panství“ nebo „vláda“ překládáme obvykle Weberův pojem *Herrschaft*, který má odlišit společensky vznikající „moc nad lidmi“ od elementární moci jednotlivce (*Macht*).

uspořádání společnosti, v níž žijeme, a sám jsem prožil několik zcela nečekaných exkurzí do veřejného života a politiky, kde jsem teprve začal chápat význam moci, peněz i práva pro svobodnou společnost. Byly to právě tyto oblasti, kterým bych byl zoufale potřeboval aspoň trochu rozumět – a přitom jsem o nich nevěděl prakticky nic. A nebyl jsem sám. Proto jsem o nich začal před lety přednášet. Přesto bych se toho asi neodvážil, kdybych neměl na koho navázat. Kromě klasiků, které jsem už zmínil, byli hlavní inspirací Adam Smith a jeho *Bohatství národů*, Marcel Mauss a jeho *Esej o daru*, Georg Simmel a jeho *Philosophie des Geldes*, Leopold Pospíšil a jeho *Ethnology of Law*, Georges Davy s knihou *La foi jurée* a Harold Berman s knihou *Law and Revolution*. Za výběr témat a pramenů i za pokus o syntézu ovšem nesu plnou odpovědnost sám.

21. PRÁVO JAKO SYSTÉM

PROČ PRÁVO PLATÍ?

Právo je normativní systém, čili jak už víme, „platí“; to znamená nejen, že se jím život ve společnosti fakticky řídí, že se dobrovolně přijímá, ale že si toto přijetí může i vynutit. Nicméně jeho autorita nemůže spočívat jen na tomto vnějším vynucení; ostatně ve starých společnostech byly možnosti tohoto vynucování – jak jsme viděli v předchozích kapitolách – poměrně omezené. Platnost práva se tam opírala o autoritu náboženskou a jeho příkazy se chápaly jako posvátné, božské, v každém případě člověku pevně dané.

Tuto představu absolutní autority nahradila v novověku představa práva *přirozeného*, tj. pravidel, daných samou „přirozeností“ člověka, a tedy rovněž trvale daných a neměnných, i když výslovně neformulovaných. Odvozováním výslovnějších právních zásad z tohoto základu se pak zabývala právní filosofie. Pro moderní stále techničtější chápání práva jako podrobných a jednoznačných norem byly však i tyto zásady příliš všeobecné, takže si název práva vlastně nezasluhují. Nicméně přirozenoprávní uvažování je i dnes živé jako jistý korektiv a východisko kritiky platného práva, jako hráz proti jeho relativismu.

Jinou cestou ke zdůvodnění platného práva byla myšlenka *historicko-právní*, založená na studiu právních soustav minulosti. Platné právo současnosti se z nich vyvinulo a z toho čerpá svoji autoritu. Současná právní věda se však většinou opírá o myšlenku uznání: právo je platné proto, že vzniklo určitým způsobem, že je vyhláshuje, mění a ruší uznaná autorita přesně předepsaným postupem. Omezuje se tedy na představu práva *pozitivního* a jeho platnost odvozuje pouze od správného postupu zákonodárné činnosti. Hlavní předností této teorie je její operativnost, možnost snadného a přesného rozlišení, které nezávisí na postojích a názorech různých skupin společnosti či různých teoretických škol.

Moderní právo není jen soubor jednotlivých norem, nýbrž tvoří systém, který se navíc také vyvíjí. Nestačí mu tedy nějaké jednorázové zdůvodnění či oprávnění, nýbrž potřebuje také popis a návod, jak platné normy stanovovat, měnit a rušit. Proto zejména anglosaští teoretici práva rozlišují dvojí úroveň či vrstvu práva: na jedné straně platná pravidla, jimiž se řídí život ve společnosti (tzv. primární pravidla), a vedle toho pravidla sekundární, která řídí proces jejich změn, vzniku a zániku, případně „udělují

pravomoci – veřejné či soukromé“.⁴⁶⁴ Základem sekundárních pravidel je tzv. *pravidlo uznání* (*rule of recognition*) „poskytující kritéria, podle nichž je posuzována platnost jiných pravidel systému“.⁴⁶⁵ Sekundární pravidla tedy stanoví, jak vzniká a jak se určuje zákonná platnost pravidel primárních, a hrají tedy podobnou roli jako „základní norma“ (*Grundnorm*) v systému Kelsenově.

Tím se sice právní věda i právní praxe zbavila závislosti nejen na náboženství, ale i na filosofii, na druhé straně ztratila její argumentace hodně ze své přesvědčivosti a stala se výhradní doménou odborníků. Pouze formální vymezení legality práva „pravidlem uznání“ a řádnou zákonodárnou procedurou nedává kromě toho žádné záruky proti zneužití práva, například totalitními režimy. Proto se zejména po pádu takových režimů pokaždé oživí diskuse o právních principech, o přirozeném právu a o spravedlnosti jako o jistých pevných oporách – a zároveň i mezích – závazných i pro současné pozitivní zákonodárství.

Výsledky současné diskuse právních teoretiků nejsou příliš povzbudivé.⁴⁶⁶ Protože vesměs vycházejí z představy autonomního jednotlivce, nemohou najít přesvědčivé zdůvodnění platnosti a závaznosti práva, které jednotlivce nutně přesahuje. Širší historický a antropologický pohled na společenské instituce, o který se v této knížce pokoušíme, nám možná poskytuje poněkud lepší možnosti. Předně víme, že moderní koncept svobodné politické společnosti je zcela výjimečný právě v tom, jak se snaží klást svým členům co nejmenší omezení. Představa, že se tato společnost obejde bez absolutní autority, bez vynucování společných mravů a společného náboženství, je přinejmenším krajně odvážná a riskantní; její konzervativní kritikové dokonce soudí, že je nemožná (srv. např. MacIntyre, *Ztráta ctnosti*). Je původně založena na optimistickém křesťanském přesvědčení, že „dobré se šíří víc než zlé“ (*STh* I–II, 81, 2) – jinak řečeno, že užitek ze svobody každého je vcelku větší než škody z jejího zneužití. To se jistě nedá dokázat, nicméně úspěchy tohoto uspořádání, které jeho kritikové podceňují nebo přehlížejí, o něčem svědčí. Dobrá polovina současného lidstva netouží po ničem jiném, než aby se na nich mohla také podílet.

⁴⁶⁴ Hart, *Pojem práva*, str. 91.

⁴⁶⁵ Tamtéž, str. 112.

⁴⁶⁶ Stručný přehled teoretické diskuse na téma platnosti práva zejména v USA viz např. *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, heslo „Legal obligation and authority“. Srv. také Příbáň – Holländer, *Právo a dobro v ústavní demokracii*.

Přesto se domnívám, že „platnost“ práva nelze teoreticky dokázat nepochybnými argumenty, nýbrž že se na ni musíme podívat jinak. Při výkladu svobody člověka ve společnosti jsme použili model soupeřivé hry, kterou dobrá pravidla nejen neomezují, ale teprve umožňují. Život ve společnosti jistě není hra, nicméně dobrá pravidla práva zde mají velmi podobný význam: zbavují členy společnosti aspoň některých obav ze svobody těch druhých či z budoucnosti,⁴⁶⁷ dovolují jim jednat odvážněji, a tedy jejich skutečnou svobodu silně podporují. Takto pochopené právo i z něho plynoucí závazky není tedy třeba zvlášť obhajovat a zdůvodňovat, jako kdyby bylo nějakým „nutným zlem“, nýbrž lze počítat s tím, že je jako záruky svých svobod soudní, občansky vzdělaní lidé přijmou dobrovolně a rádi, a že je budou dokonce sami „bránit víc než městské hradby,“ jak si přál kdysi Hérakleitos (DK, zl. B 44). Podmínkou je ovšem stálá snaha zákonodárce, aby pravidla byla co nejlepší,⁴⁶⁸ příkladné dodržování práva se strany veřejné moci a konečně správné pochopení soudců, kteří budou v právu také vidět především záruku svobod a nikoli nástroj k jejímu omezování. Úkol donucovacího aparátu státu je pak jen doplňkový: má přinutit k poslušnosti ty, kteří společnou hru nechápu a nebezpečně kazí. V tomto smyslu pak platí Tomášovo „dobří nejsou podrobeni zákonu, nýbrž jen zlí“ (Sth I–II, 96, 5).

ROZDĚLENÍ PRÁVA

Stále rostoucí význam i širší aplikací práva s sebou nese i potřebu rozdělení a členění této velmi rozmanité oblasti. S rozlišením práva *objektivního* jakožto souhrnu platného práva a práva *subjektivního* jakožto oprávnění jsme se už seznámili. V současném pojetí tvoří právo jednak určitý právní řád, jednak jeho různé konkrétní aplikace, například soudní.⁴⁶⁹ Právní řád je celek s mnoha jednotlivými předpisy či *normami*; ať jsou gramaticky vyjádřeny

⁴⁶⁷ Například v silničním provozu nebo v dobře uspořádané zdravotní a sociální péči. Současná kritika „pečovatelského státu“ často zapomíná, že smyslem sociálního zákonodárství je právě to, aby se ani slabší členové společnosti nemuseli budoucnosti bát a mohli přijmout svobodu, i když jim patrně nepřinese takové výhody jako lidem schopnějším a tvrdším.

⁴⁶⁸ K morálním povinnostem zákonodárce viz např. Fuller, *Morálka práva*.

⁴⁶⁹ Toto rozlišení připomíná známé Saussurovo rozlišení jazyka jako systému (*langue*), případně Chomského způsobilosti (*competence*), od jednotlivých promluv jako použití jazyka v řeči (*parole*).

jako příkazy nebo (obvykle) jako oznamovací věty,⁴⁷⁰ mají vždy „kontrafaktickou“ nebo normativní povahu – něco příkazují či zakazují. Nelze se tedy ptát, zda jsou pravdivé nebo nepravdivé. Podle Rütherse⁴⁷¹ je charakterizuje 1) že se obracejí na obecné adresáty; 2) že jsou obvykle podmíněné; 3) že vyjadřují nějaké hodnocení. Knapp⁴⁷² k tomu dodává, že právo je systém nejen normativní, ale také *regulativní*, že tedy směřuje k nějakým cílům a slouží nějakým účelům.

Právní norma je tedy autoritativní výrok, co má být, prosazovaný státem (Rüthers). Úplná právní norma (*lex completa*) obsahuje popis skutkové podstaty (hypotézu), ustanovení, co se má (dispozici), a konečně právní důsledky jejího porušení čili sankci.⁴⁷³ Jednotlivé právní normy můžeme rozdělit podle jejich povahy na normy *hmotné* (materiální), jež něco příkazují, zakazují, dovolují nebo ustavují, a normy *procesní*, které určují, jak se v právním jednání postupuje.

Důležité rozlišení práva *soukromého*, které se týká jednotlivých právních osob a většinou smluvních vztahů mezi nimi, a práva *veřejného*, jímž se řídí fungování státu, se nedá provést beze zbytku.⁴⁷⁴ V řadě oblastí se totiž obě překrývají a řada veřejnoprávních norem reguluje soukromé vztahy, jako například Zákoník práce, normy hygienické a podobně. Přesto má toto rozlišení zásadní význam: zatímco v soukromoprávní oblasti platí ústavní zásada, že „každý může činit, co není zákonem zakázáno, a nikdo nesmí být nucen činit, co zákon neukládá“,⁴⁷⁵ v oblasti veřejnoprávní platí opak: stát a jeho složky smějí dělat pouze to, co jim zákon ukládá. Tato zásada chrání „soukromou“ oblast před svévolnými zásahy nejenom státu, ale také práva. Jinak řečeno, respektuje existenci „mimoprávních“ vztahů (*praeter legem*), které nejsou a nemají být regulovány právem, a to právě v soukromé oblasti.

Viděli jsme, že středověké evropské právo se vyznačovalo zejména tím, že nebylo monopolem, že vedle sebe existovalo právo městské, královské, církevní a další, které si do značné míry

⁴⁷⁰ Např. „Každý má právo na život“ (*Listina základních práv a svobod*, čl. 6).

⁴⁷¹ Rüthers, *Rechtstheorie*, str. 76.

⁴⁷² Knapp, *Teorie práva*, str. 48.

⁴⁷³ Tamtéž, str. 155; Gerloch, *Teorie práva*, str. 38.

⁴⁷⁴ Podle Knappa, *Teorie práva*, str. 68, charakterizuje soukromoprávní oblast princip ekvivalence, tj. fakt, že právní subjekty zde mají rovné postavení, kdežto ve veřejném právu jde spíš o různé podřízenosti či subordinace.

⁴⁷⁵ *Listina základních práv a svobod*, čl. 2, odst. 3.

PRÁVO – SHRNU TÍ

Právo je normativní čili kontrafaktický kulturní a společenský systém, který slouží:

1. k řešení, ukončování a prevenci sporů,
2. k legitimování, regulaci, prosazování a omezování veřejné moci,
3. k podpoře legitimních očekávání ve společnosti.

Cílem a úkolem práva je:

1. spravedlnost,
2. účinnost,
3. jistota.

Právo se vyznačuje těmito hlavními rysy:

1. rozhodnutí politické *authority*,
2. princip *závazku (obligatio)* jako vymezení vztahu mezi stranami sporu,
3. intence *univerzality* či obecnosti,
4. přítomnost vnějšího donucení, *sankce*.

Právo se dělí se na hmotné (materiální) a procesní.

Právo hmotné se dělí na:

1. právo soukromé,
2. právo trestní,
3. právo veřejné a ústavní,
4. právo mezinárodní.

REJSTŘÍK

- absolutismus 51
advokát 204
akcie 109
Akerlof, G. 123
alibismus 263
anomie 161
antropologie 10
arbitráž 255
Aristotelés 72, 239
azyl 163
auditor 143
autorita 46, 217, 249, 252
 náboženská 175
 politická 46
 společenská 165
 svědomí 235
- banka 95, 100, 118
 centrální 107
 informace 103
 krach 102
 marže 104
 rezervy 104, 108
bankovka 109
bankrot 99
bariéry vstupu 122
- barter 71
Berman, H. J. 198
bezpečí 42
Bodin, J. 211
- cash flow* 100
cena 79, 213, 226
 přirozená 116
 rovnovážná 121
cenová hladina 93
clearing 74
Coase, R. 141
- daň 119, 128
 pravidelná 131
 přímá a nepřímá 132
daňové zatížení 135
Dante Alighieri 209
dar 57
dědictví 61, 182, 191
Deklarace práv člověka 268
dělna
 činností 65
 moci 217
 práce 114
dělník 117

- demokracie 19, 217
 Desatero 173
 děti 236
 dialektika 196
 dividenda 109
 dluh 100
 dluhopis 87, 109
 státní 110
 drahé kovy 83
 důchod 118
 důkazní řízení 170
 důvěra 101
 ekonomika 69
 směny 70
 subsistenční 77
 emancipace 55, 266
 etika 159
 evolucionismus 24
 existencialismus 18
 fenomenologie 11
 filosofie 10, 194
 práva 221, 232
 fondy investiční 110
futures 111
 fyziokraté 112
 Gaius 186
 glosátoři 203
 Grotius, H. 213
 Hegel, G. W. F. 231
 Hésiodos 70
 Hobbes, Th. 215
 hodnota
 objektivní 81
 směnná 116
homo oeconomicus 146
 hospodář 69
 hra 34
 hyperinflace 93
 hypotéka 103
 idea práva 232
 individualismus metodický 147
 inflace 93, 213
 informace 121
 asymetrická 123
 institucionální ekonomie 147
 jednání 53
 Kainovo znamení 162
 Kant, I. 10, 220
 kapitál 96
 oběžný a fixní 117
 sociální 59
 venture 110
 kartelová dohoda 77
 klientela 50
 klientelismus 144
 Knapp, V. 250
 kodex
 zákoník 172
 kodex
 etický 263
 konflikt 26, 43, 151
 konkurence 121
 kontrafaktický 10
 korupce 143
 krádež 192
 krevní msta 163
 krevní náhrada 163
 kultura 153
laissez-faire 115
 lakomec 92
 Laum, B. 84
 legitimita 46
 legitimní očekávání 245
lex talionis 174
 likvidita 87, 110
 MacIntyre, A. 20
Magna charta 204
 majetek 41, 212
 manželství 225
 marginalismus 126
 Marx, K. 44, 120
 měna 83
 fiduciární 79, 86

- měnové číslo 84
 merkantilismus 112
 město 65, 204
 milost 229
 mince 83
 moc 13, 25
 a právo 238
 absolutní 216
 hospodářská 128
 státu 130
 suverénní 212
 moderná
 odmítání 20
 modernizace 51
 monopol 77
 morálka 154, 157
 morální postoj 234
 mravnost 236
 mučení 170
 multiplikátor 108
 muž s leopardí kůží 163
 mzda 116
- nacionalismus 52
 náprava škody 262
 násilí 26, 44, 165
 neprávno 234
 nerovnost 88
 neviditelná ruka trhu 75
 norma 171
 úplná 254
- občan 228
 občanská společnost 236
 obchod 65, 82, 114
 objem peněz 127
 odbory 241
 odlehčení 156
 odložení koupě 91
 odpovědnost 276
 odvolání 183
 ochrana nájemníků 227
 oko za oko 174
 oligopol 77
 opozice 272
 ordál (boží soud) 170
- osoba 187, 222
 otroctví 177, 204, 213, 214
- panovník 118, 203
 panství 14, 41, 49
 distribuce 51
 organizace 50
 papež 201
 papíry cenné 109
 paradox ceny 80
 paradox peněz 91, 147
 paradox svobody 39
 peněžní tok 100
 peníze 114, 226, 233
 padělání 89
 papírové 87
 původ 84
 špinavé 144
- plán
 centrální 124
 platidlo 72
 univerzální 77
 Platón 195
 pokrok 113
 polehčující okolnost 235
 pomsta 161
 poprava 229, 234
 portfolio 110
 Pospíšil, L. 249
 potlač 58
 povinnost 222, 235, 273
 pozitivní diskriminace 242
 poznání 11
 práce
 užitečná 114
 práva zvířat 275
 pravidla 36, 152, 155, 253
 pravidlo uznání 252
 právní věda 198
 právo 165, 214
 a zákon 247
 autorské 226
 definice 222, 248
 feudální 205
 hmotné 172
 charakteristiky 249

- jistota 243
 kanonické 203
 konzervatismus 244
 kritika 264
 mezinárodní 230, 255
 na život 273
 normativnost 245
 objektivní a subjektivní 247
 omezení 263
 osobně-věcné 225
 pozitivní 251
 prameny 187
 procesní 182
 přirozené 251, 267
 psané 169
 represe a prevence 168
 sankce 250
 soudcovské 257
 soukromé 254
 subjektivní 209, 273
 teorie 184
 trestní 186, 255
 účinnost 243
 ústavní 255
 veřejné 227
 vymahatelnost 269
 zdroje 256
 precedent 167, 257
 presumpce nevinny 271
 privilegium 140, 268
 problém principála a agentů 142
 průmysl 144
 přechod vlastnictví 225
 přičítání (*imputatio*) 222
 přičítání vnější a vnitřní 235
 přísaha 170
 přivlastnění 224
 půda 61, 112

 Radbruch, G. 239
 reklama 77
 revoluce 30, 210
 riziko 99, 125
 rodiče 225
 rodina 139, 236
 rovnice směny 126

 rovnost
 majetku 233
 občanská 140
 rozsudek 166

 řád
 klovací 26
 panovníkův 176
 právní 253
 řeč 41, 53
 řetězce prostředků 142
 říše svobody (účelů) 221

 Sandel, M. 88
 sankce 258
 sebeurčení 232
shareholders 144
 scholastika 197
 Simmel, G. 148
 skupina příbuzenská 40
 slušnost (*epieikeia*) 207, 264
 směna
 kapilární 71
 příležitostná 71
 rozšířená 74
 směnný kurz 136
 Smith, A. 112
 smlouva 192, 226, 233
 společenská 46, 216, 276
 sociální pojištění 134
 soud 166
 Šalomounův 167
 soudce 36, 165, 216, 256
 soutěž 74, 140
 spekulace 136
 společenský mrav 157
 společnost
 a pospolitost 47
 občanská 223
 Spolek národů 230
 spolupráce 40
 spořitelna 102
 spravedlnost 36, 153, 167, 206,
 227, 239, 265
 daňová 131
 distributivní 240

- geometrická 241
 procedurální 242
 retributivní 240
 stát 67, 203, 212, 216, 228, 237
 národní 54
 státní rozpočet 134
 Stiglitz, J. 124
 substituce 75
 suverén 228
 suverenita 212, 217
 svědectví 176
 svědomí 235
 svoboda 31, 206, 212, 223, 232,
 272
 svobodná vůle 232

 šikana 29

 teorie
 mezního užitku 125
 omezené racionality 123
 veřejné volby 144
 teritorialita 61
 termínované vklady 104
 tolerance 211
 Tomáš Akvinský 197, 205
 Tönnies, F. 47
 transakční náklady 141
 trest 165, 179, 229, 234, 258
 smrti 260
 trh 73
 černý 80
 tržní rovnováha 121

 univerzita 202
 úrok 96, 177
 složený 97
 úroková míra 97, 106
 úroková sazba 104
 ústava 228, 256
 útočištná místa 163
 úvěr 97
 klasifikovaný 104
 válka 42, 215, 230, 237
 věci 190
 věčný mír 230
 věda 11
 vepřový cyklus 122
 veřejné finance 131
 veřejné statky 129
 věřitel 100
 vklad 101
 vláda 50
 vláda zákona 47
 vlastnictví 60, 190, 209, 224, 232
 soukromé 271
 volba 33, 155
 vydržení 182
 vyjednávač 163
 vzdělání 119
 vzpoura 217

 Weber, M. 10, 49

 zákon 153, 169, 237
 a trest 244
 Boží a lidský 207
 etymologie 171
 Greshamův 93
 klesajícího užitku 125
 přirozený 214
 zaměstnání 139
 západka 95, 122
 západní civilizace 19
 západní právní tradice 198
 záruky 103
 zásoby 117
 závazek 58, 191, 249
 zcizení (zvnějšnění) 233
 zisk 99, 116
 zlatý standard 87
 zločin 229, 262

 žaloba 192
 žalobce 182
 veřejný 255

JAN SOKOL
MOC, PENÍZE A PRÁVO

Edice Moderní myšlení

Typografie Vladimír Verner
Vydalo nakladatelství Vyšehrad, spol. s r. o.,
roku 2015 jako svou 1374. publikaci
Vydání druhé, opravené, ve Vyšehradu první
AA 18,96. Stran 304

Odpovědný redaktor Martin Žemla
Vytiskla Těšínská tiskárna, a. s.
Doporučená cena 298 Kč

Nakladatelství Vyšehrad, spol. s r. o.,
Praha 3, Víta Nejedlého 15
e-mail: info@ivysehrad.cz
www.ivysehrad.cz

ISBN 978-80-7429-638-3